

Úvodní studie 1921–1942

V programovém článku Ferdinanda Pelikána „Vláda demokracie ve filosofii“, uveřejněném v *Ruchu filosofickém* v roce 1921, označuje autor za jeden z úkolů nového časopisu „... napomáhat oněm tendencím, které tu nevědomě rostou, které samy z žírné půdy vyraziti nemohou“. Tato formulace vymezuje ideovou bázi působnosti zakládaného časopisu. Současně reflektuje některé tendence ve vývoji českého filosofického myšlení první třetiny 20. století a rovněž určitá fakta meziválečné československé politiky a ideologie.

Po krátké epizodě „jednoty národních vědců“ v roce 1919 pokračují na půdě československého státu střety a konfrontace mezi jednotlivými skupinami. V souvislosti s *Ruchem filosofickým* jsou relevantní konflikty mezi ideology a politiky blízkými tzv. „hradní skupině“ a politickou reprezentací tzv. národně demokratické opozice. Zatímco „hradní skupina“ T. G. Masaryka a jeho nejbližších politických spolupracovníků (Beneš, Škrach) měla své hlavní ideové, kulturní a teoretické zázemí ve vedení Realistického klubu (Emanuel Rádl), na Filosofické fakultě (František Krejčí), v *Čase* (Herben) a v *České myslí* (Krejčí, Drtina, Čáda)..., soustřeďovala v sobě „národně demokratická“ opozice politiky a ideology různých názorových odstínů. Vedle Masarykových předválečných politických a ideových odpůrců (Kramář, Mareš) se zde angažovala část politické garnitury národní demokracie (Státoprávní demokracie) a redakce *Národních listů*. Opozice nacházela sympatie i v *Sociologické revui* (Chalupný, Bláha), kritizující pražskou sociologickou školu (Škrach, Beneš), dále v redakci *Nových Čech* (Emanuel Čapek), *Lidových novin* (Arne Novák), katolických *Lidových listů* (Alfred Fuchs), *Snahy* a jinde. V těchto střítech dominuje antagonismus mezi humanitním

kosmopolitismem a nacionalismem (humanita neudrží svobodu, nevybojovala stát,... je slabostí). Tento konflikt na sebe bere různé podoby: od útoků na Masarykovu „národnostní“ filosofii ze stanoviska „národní“ filosofie (národnostní princip jako právní a státoporný pojem odmítli před první světovou válkou Kramář a Mareš, ve dvacátých letech pak, mezi jinými, redaktor *Nových Čech* a spolupracovník *Ruchu* Emanuel Čapek) přes kritiku Masarykovy „filosofie českých dějin“ z pozic „národního principu“ (s odvoláním se na předválečné protimasarykovské Pekařovy argumentace) až k prudkým parlamentním debatám o optimálním poměru československého státu vůči německé minoritě. Patrný je rovněž protiklad Masarykovy ideje „drobné každodenní práce“ a „opoziční“ ideje tzv. „velkých koncepcí“. Jde o střet dvou forem pojetí politického a kulturního aktivismu. Proti dávání přednosti „konkrétním úkolům dneška“, plněných pod „zorným úhlem Věčnosti“, staví idea „velkých koncepcí“ na „modelování“ variant optimálního řešení hospodářských a politických otázek z hlediska dlouhodobějších časových perspektiv. Výrazný ideologický aspekt měla rovněž kritika masarykovského pojetí náboženství – buď jako zřejmého typu racionalismu, nacházejícího se teprve „na cestě k věření“ (katolická interpretace), nebo jako varianty filosofického mravního antropocentrismu, postrádajícího pojem víry a Zjevení (protestantská interpretace).

Antagonismy jsou v obdobné míře příznačné i ve sféře poválečného filosofického myšlení. V kritickém smyslu se to projevuje vyhrocujícím se odporem k oficiálnímu katedrovému pozitivismu, reprezentovanému především Františkem Krejčím. Dvacátá a třicátá léta znamenají programové vystoupení tzv. mladší filosofické generace (Pelikán, Vorovka, Hoppe, Trnka, Fischer, Kratochvíl aj.), inklinující k nejružnějším variantám subjektivismu, fideismu a mystiky. Tato skupina se inspirovuje pragmatickým relativismem a individualismem, je vnímavá k dobovým variantám evropského (ruského, pol-

ského, francouzského a španělského) iracionalismu. Z domácích teoretických zdrojů navazuje na subjektivistické aspekty Marešovy filosofie, vyzvedá individualistické momenty a konsekvence masarykismu a útočí na teoreticko-filosofický a světonázorový profil *České mysli* a *Realistického klubu*. Pojímáno z těchto hledisek je teoretická iniciativa a názorová pozice tzv. mladší filosofické generace v kontextu českého myšlení do značné míry analogická postavení, roli a intencím národně demokratické „opozice“ vůči „hradní“ skupině. Pelikánovo tvrzení o existenci „jistých tendencí“, které nemohou „samy vyrazit z žírné půdy“, je tedy vcelku opodstatněné. Vlastním předmětem našich úvah však nejsou ani tyto trendy, ani konfliktní charakter československé politiky, ideologie a vědy. Jde nám o vyznačení způsobu, jakým se zmíněné antagonismy promítly do ideového profilu *Ruchu filosofického*, jak jsou *Ruchem* reflektovány a jak se *Ruch* naznačovaných kontroverzí zúčastnil.

Ruch filosofický vycházel (nepravidelně) od roku 1921 do roku 1942. Za 21 let bylo vydáno 13 ročníků. Číslo 1–6 VI. ročníku byla vydána v roce 1926, čísla 7–10 téhož ročníku roku 1927, roč. VIII. vyšel v roce 1929, IX. roč. v letech 1931–1932, X. roč. roku 1933, XI. roč. až v letech 1936–1937, XII. roč. roku 1939 a čís. 1–4 XIII. roč. v roce 1942. V tomto roce bylo vydávání *Ruchu* zastaveno. Ročníky I–VII (1921–1927) řídila redakční rada Pelikán – Vorovka. Počínaje rokem 1928 redigoval *Ruch filosofický* až do posledního čísla (č. 4, r. 1942) Ferdinand Pelikán.¹ Po dobu své existence změnil *Ruch filosofický* šestkrát nakladatele. V roce 1921 (I. roč.) to bylo nakladatelství Hejda – Tuček, v roce 1922 pak nakladatelství Fr. Borového (II. roč.); v letech 1923–1927 (III.–VI. roč.) vydávala *Ruch* Jednota čes-

¹ V roce 1927 odešel – po osobních neshodách s Pelikánem – z redakce Vorovka, a v letech 1927–1929 vydával revui *Filosofie*. (I. roč. 1927–1928, redaktoři: Vorovka, Bartoš. Revue vycházela v nakladatelství Aventinum.)

kých matematiků a fyziků, v letech 1928–1932 (roč. VII–IX) a v roce 1939 (roč. XII) Nakladatelství České grafické unie, a. s. V letech 1933 a 1936–1937 (roč. X–XI) vydával *Ruch* F. Pelikán vlastním nákladem a konečně v roce 1942 (roč. XIII) nakladatelství Litera, Praha X.²

Podle vyjádření E. Čapka (*Ruch filosofický* roč. 1922) podnítila založení *Ruchu* nemožnost jakékoliv dohody pozitivistů s nepozitivisty v otázce vydávání společného časopisu. Z tohoto hlediska byl *Ruch filosofický* zakládán jako vědomý protipól pozitivisty ovládané České myslí a postupně se stal hlavním teoretickým orgánem a současně tribunou protipozitivisticky orientovaného křídla českého meziválečného myšlení. Odpor proti pozitivismu byl přitom jeho vůdčím kritickým motivem. Pozitivismem je zde přitom míněn především „zastaralý, netolerantní, dogmatický“ pozitivismus „ex offio“ Františka Krejčího, jemuž jsou vytýkány neuspokojivé odpovědi na aktuální filosofické problémy. Krejčí je kritizován pro ignorování momentu spontaneity vědomí, pro odmítání pojmu nevědomí a pro uzavřenost vůči výsledkům dobových analýz psychiky (psychoanalýza, „tvarová psychologie“, teorie „kritické zkušenosti“, fenomenologie, brentanismus atd.).³ Tato výtka není jediná: *Ruch* obviňuje český pozitivismus i z podvazování existující myšlenkové tolerance, z uzurpování „Volné myšlenky“ (Krejčí), z uniformující a institucionalizující orto-

² Příznačná je zejména spolupráce *Ruchu* s Jednotou českých matematiků a fyziků. Souvisí s orientací časopisu na noetické a metodologické otázky přírodních věd a techniky a současně se zájmem o teorii matematiky a formální logiky.

³ Pro diferencovanost přístupů k pozitivismu v *Ruchu* je příznačná Vorovkova kritika Krejčího (ve zmíněných bodech) a současně sympatizování s Wittgensteinem a filosofickou iniciativou Vídeňského kruhu, zprostředkovanou Vorovkovi zejména členem „kruhu“ Philippem Frankem. profesorem teoretické fyziky na německé univerzitě v Praze, nástupcem A. Einsteina na katedře Vorovka oceňuje rovněž Ehrenfelsův pojem „tvarových kvalit“, „tvarovou psychologii“ (Koffka, Köhler) a psychoanalýzu.

doxie. Pozitivismus je přímo označován za vlastní teoretickou a metodologickou „brzdu myšlení“. V těchto souvislostech *Ruch* naráží na omezení české meziválečné pozitivistické filosofie – na její jednostranně přírodovědeckou inspiraci vedoucí k mechanické aplikaci principů a metod přírodovědy v oblasti filosofického myšlení (Pelikánova a Hoppeho námitka), na distanci reflektujícího subjektu od objektu ústící v odosobněnou filosofie (Bláha, Pelikán), na ideu neutrálního teoretizování jako nejvyššího stupně poznání (Pelikán), na sterilní a nekritické odmítání obecné teorie bytí a vědomí (Pelikán, Vorovka, Hoppe aj.) a na naturalismus, nedostatečný pro budování „mravní filosofie“ (námitky Smetáčka, Hoppeho a Pelikána).⁴

Závažné je označení pozitivismu za iniciátora rozpolcenosti filosofie a vědy a také za původce názoru o filosofii jako apendixu jednotlivých vědních disciplín. Tato hodnocení vyslovují Pelikán a Hoppe. Hoppe rovněž kritizuje tvrzení pozitivistů, že noetika je věcně i metodicky obsažena již v každé odborné vědě, čímž se teorie poznání jako samostatná disciplína stává fakticky nadbytečnou. (*Ruch filosofický*, I, 1921)⁵ Uvedené výtky snad nejostřeji shrnuje Vorovkův výrok, že filosofie se pak z hlediska pozitivismu jeví jako „...antipod vědeckosti a je uzurpována demagogy a šarlatány“ (*Ruch filosofický*, I, 1921). Za závažné lze považovat i útoky *Ruchu* a *Filosofie* na Krejčího koncepci psychologie vycházející z principu tzv. psychofyzic-

⁴ Z. Smetáček kritizuje Krejčího teorii, že mravní způsob myšlení lze odvodit z přírodovědeckého typu myšlení. Vytýká Krejčího etice naturalismus a mechanicismus, s nímž je mravní norma definována jako možnost, stávající se automaticky skutečností. (*Filosofie*, I. roč. 1927–1928). Smetáček poukazuje na kvalitativní rozdílnost „Sein“ a „Sollen“, reality a ideálu; tuto rozdílnost fixuje v dualismu „světa nutnosti“ a „světa ideálu“. Obdobné konsekvence vyvozuje v tomto směru i Hoppe. (*Ruch filosofický*, I, 1921).

⁵ K hodnocení těchto a dalších aspektů pozitivistické filosofie srv. např. práci J. Cetla: *Český pozitivismus*. Brno, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 1981, zvl. s. 14–36.

kého paralelismu. Vorovka podotýká, že účelem je zde vytvoření psychologie jako vědy „bez filosofie“ a současně analogou jiných věd o organické přírodě. Tento záměr byl skutečně Krejčím sledován. Ideál tzv. „empirické psychologie“ vychází z pojetí duševna jako jedné z forem „danosti“, tj. projevu nepoznatelné substance. Psychická fakta jsou, podle Krejčího, poznávána ve stejné míře jako objekty přírodovědy. Jednotlivé „elementy“ lidské podstaty „tohoto filosofického absolutna“ (Krejčí) jsou přístupny pouze psychologické analýze a to jako „empirické danosti“, nikoliv jako filosofické pojmy. Jedinou „vědeckou“ filosofií je podle – podle Krejčího, ... psychologie.⁶

Vorovka – obdobně jako Hoppe, ale i Rádl, Mareš a další – však tato fakta pouze konstatuje a to s primárně polemickou, osobně vyhrocenou intencí. To se děje na úkor zřetelného, obsahově–teoretického prokázání, že v Krejčího teorii je značná dávka libovůle a subjektivismu, že tzv. „empirické danosti“ nejsou Krejčím „nacházeny“ jako „bezesporná vědecká fakta“, nýbrž dedukovány a voleny tak, aby odpovídaly obecným postulátům pozitivistické filosofie a že „empirická psychologie“ mající nahradit filosofii je na ní ve skutečnosti koncepčně a metodicky závislá.

Kritika české pozitivistické filosofie (a zvláště Krejčího) v *Ruchu* není samoučelná. Tvoří základ k formulování některých principů české meziválečné protipozitivistické filosofie. *Ruch* se přitom dovolává nejrůznějších autorit a historiko-filosofických analogií. Vedle již zmíněného pragmatismu a Marešova subjektivismu se inspiruje francouzským iracionalismem a ruskou mystikou. Sympatizuje s polským mesianismem Hoene-Wrónského, stavícím proti sobě vědu jako reflexi „nutných zákonitostí světa“ – tedy toho „co je“, a filosofii, jejímž předmětem je to, „co má být“. Využívá rovněž Šaldovy

⁶ Srv. František Krejčí: *Glosy k nynější filosofii u nás*, Česká mysl, XIV (1913), s. 225 an. *Filosofie posledních let před válkou*. Praha 1930, s. 257, 260, 304 aj., *O filosofii přítomnosti*. Praha 1904, s. 192, 197, 248, 456 aj.

kritiky pozitivismu v *Loutkách a dělnících božích*: pozitivismus a kriticismus nesměřují k Absolutnu, ale k vezdejšímu blahobytu. Pro *Ruch* je přitom zvláště podnětný Šaldův požadavek „obratu k životním kladům“ a „sňatku života s uměním“. Protipozitivistický osten má i hledání analogie mezi sporem Gablera a Smetany o německou filosofii v Čechách, vedený v druhé polovině čtyřicátých let 19. století, a mezi kontroverzí *České myslí s Ruchem filosofickým* (Pelikán). Pozitivismus je zde zprostředkovaně označován (podobně jako Gabler) za likvidátora svébytné filosofie.

Opíraje se o zmíněné autority formuluje *Ruch* vlastní koncepci postavení a úkolů filosofie v kontextu teoretického poznání, vědy a kultury. Vychází přitom z „potřeby“ osvobození ducha z každého typu ortodoxie a uvolnění nových stupňů myšlenky, z „nevyhnutelnosti výstavby nového systému kritérií a autorit“ (Pelikán) a z „nutnosti“ myšlenkové tolerance na principu masarykovské demokracie interpretované jako „pluralita individuí“ (Pelikán).⁷ Východiskem „nového systému kritérií a autorit“ je emancipace filosofie z pozitivisticky pojaté nadvlády jednotlivých věd. Filosofie má vycházet z „vědomí a vědění“ – systematizovat, usměrňovat a upřesňovat „rozumové důvody“ (*Ruch filosofický*, I, 1921). Tento výkon zahrnuje reflexi principů vědy jako zvláštního fenoménu. Na jedné straně má daná reflexe dokumentovat spontaneitu ducha a jeho převahu nad vnějším světem smyslových kvalit a tím doložit filosofický princip tvořivosti myslícího subjektu, na druhé straně má vytvořit předpoklady ke vstupu spekulativního typu myšlení do vědecké metodologie a pojmosloví.⁸

⁷ *Ruch* nepřehlíží koliznost pozitivistických a antropocentrických momentů v Masarykově filosofii, vyhrazuje si však právo na využívání Masaryka jako „podnětu myšlení“ (např. Pelikán v *Ruchu filosofickém*, I (1921) aj.).

⁸ Hoppe např. používá výsledků psychoanalytických výzkumů vědomí a podvědomí k argumentaci svých koncepcí intuice a iracionálna.

Pojmy smyslovosti, „smyslové intuice“, názoru a kategoriálního myšlení, chápané primárně jako akty antropologické povahy, zdůrazňují „lidský“ fundament metafyziky. Pravda je podle *Ruchu* podmíněna živými lidmi, nikoliv věcmi samými. Metafyzika musí být založena na chápání světa „čistě lidskými analogiemi“ (Pelikán, *Ruch filosofický*, I, 1921). Proti abstraktní, „čistě metafyzické filosofii“ staví *Ruch* metafyziku univerzalizující niterný vztah člověka k sobě a ke světu. Filosofie se pak jeví jako individuální formulace citových reakcí na jsoucí, výsledek intimního vztahu ke světu a sebevyjádření individua. Podmínkou je splynutí filosofujícího individua se svým předmětem, rousseauovská „sympatie s předmětem“. (Pelikán v *Ruchu filosofickém*, I, 1921, II, 1922). Vyzvedávána je role obraznosti, citu, tvůrčí intuice, fantazie, „předzkušennostní syntézy“ (Hoppe) a „poetické zkratkovitosti, sblížující s předmětem“ (Pelikán). Metafyzika je v konečném smyslu biologicko-antropomorfně a „existenciálně“ podmíněná. Ideálem je syntetická individuální tvorba kategorií, překonávající (pozitivistické) rozdělení subjektu a objektu a postihující předmětnou skutečnost z jisté – vědomě omezené a omezující – subjektivní perspektivy. Ke slovu se dostává „voluntaristický spiritualismus“ jako vůle k tvorbě podložená niterným úsilím subjektu.⁹

* * *

S obdobnou intencí chápe Vorovka Ehrenfelsovy „tvarové kvality“ jako speciálně vědní doklad filosoficky pojaté spontaneity vědomí. Vorovka píše: „...Ehrensfels má pro metafyziku sugestivní vědecké důvody“ (*Ruch filosofický*, II, 1922). Einsteinova teorie relativity je s obdobným záměrem chápána jako objevení smyslově nezachytitelné, kvalitativně nové dimenze prostoru.

⁹ V tomto smyslu je příznačné Pelikánovo hodnocení Hegelovy filosofie (*Ruch filosofický*, VIII, 1929). Autor hodnotí Hegelův systém jako „...filosofii, plnou životní zkušenosti a pronikající do niterného rytmu idejí“. Vyzvedá Hegelovo postižení „dialektiky ideologických dějin“, což však chápe jako doklad *voluntarismu*: věci a představy o věcech nejsou o sobě

Co se týče revue *Filosofie*, jejíž bibliografie je v tomto svazku rovněž obsažena, postačí snad konstatovat, že vycházela od roku 1927 do roku 1929 v nakladatelství Aventinum. Redakci I. ročníku tvořili Bartoš, Trnka, Vorovka. Redaktory II. ročníku byli Bartoš a Trnka. Revue vznikla po osobním rozchodu Vorovky s Pelikánem a zanikla po Vorovkově smrti (1929).

V centru pozornosti *Filosofie* stojí: 1). metodologicko-noetické aspekty vědy a teoretické problémy techniky, 2). sociologicko-právní a psychiatrická problematika (typologie zločinců, charakterologie, duševní choroby a jejich vliv na jednání), 3). vztah jedince a státu (společenské instituce a jejich vliv na individuum, problém reformy školství atd.) a 4). oblast dějin filosofie, filosofie umění a náboženství. (Pozornost je věnována hlavně francouzské a španělské katolické filosofické produkci.)

Světónázorově a teoreticky stojí *Filosofie* na obdobných pozicích jako *Ruch filosofický* a vztahují se na ni v zásadě všechny dosud uvedené charakteristiky.

* * *

Shrňme nyní tezoovitě naše dosavadní závěry:

- a) Politický vývoj Republiky československé ve dvacátých a třicátých letech spoluprofiluje utváření národně demokratické „opozice“ vůči tzv. „hradní“ skupině. Jde o opozici „pravého“ středu a pravice vůči „levému“ středu v československé politice.

ničím; jejich dialektická interpretace je výrazem mocného pudového a tím nevědomého myšlení. Hegelova dialektika má biologicko-psychologický, a tím iracionální základ – je vyjádřením subjektivní dynamiky vědomí. (Obdobnou interpretaci nacházíme u Hoppeho. Hegelova filosofie je zde reflexí toho, že hybnou silou dějin jsou vlastně lidské vášně a že pouze „lstí Rozumu“ /List der Vernunft/ je možné, aby se konečným cílem stala rozumnost a pojmovost dějin.

- b) Co se týče ideologické a teoreticko-filosofické oblasti znamená toto období dozrávání, odborné uvedení a posléze programové vystoupení tzv. mladší filosofické generace proti „oficiálnímu“ pozitivismu. Toto vystoupení je kritikou českého meziválečného pozitivizmu z iracionalistických a antropocentrických pozic.
- c) Kritika pozitivismu je teoreticko-filosofické analogon politické a ideologické kritiky „hradní“ skupiny, národně demokratickou „opozicí“.
- d) Jedním z projevů antagonistické povahy československé meziválečné politiky, ideologie a filosofie je činnost *Ruchu filosofického* a *Filosofie*, jako hlavních teoretických orgánů protipositivisticky orientovaného křídla meziválečného českého o filosofického myšlení.
- e) *Ruch filosofický* a *Filosofie* ukazují na mnohé, fakticky existující problémy a omezení českého meziválečného pozitivismu. Často v nich také převažuje osobně polemická intence nad obsahově věcnou argumentací.
- f) Vycházejíce z kritiky českého pozitivismu, přichází *Ruch filosofický* a *Filosofie* s vlastní koncepcí funkce a úkolů filosofie a zejména vztahu filosofie k vědě.
- g) Ve svých důsledcích je tato koncepce pokusem o renesanci metafyziky a o antropocentrizaci teoretického myšlení. Z metafyzických a antropocentrických pozic je pak interpretován vývoj české i evropské filosofie. Zvláště patrný je přitom negativní vztah k dialektickému a historickému materialismu.

Ruch filosofický a *Filosofie*, jejichž úplnou bibliografii zde předkládáme, jsou závažnými dokumenty bojů a diskusí čes-

ké meziválečné filosofie. Mnohé z teoretických střetů a diskusí na stránkách těchto časopisů mají pouze dobovou platnost. Konfrontace pozitivistického a antipozitivistického pojetí metodologie, vztahu speciálních věd k filosofii však k takovým problémům nepatří: její teoretická zvládnutí je naopak jedním z předpokladů pochopení, v jakých historicko-ideových souvislostech se utvářela filosofie v Československu.

Miroslav Pauza